

Propojení primárních a sekundárních informačních zdrojů – vědecká digitální knihovna v plném slova smyslu

Jaroslav Šilhánek a Ludmila Zetková
Vysoká škola chemicko-technologická v Praze
silhanek@vscht.cz; zetkova@vscht.cz

INFORUM 2007: konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha. 22. – 24.5.2007

Abstrakt: *Standardní způsob práce v klasické vědecké knihovně začínal u katalogů nebo regálů s encyklopediemi a referenčními zdroji a hlavně u svazků referátových časopisů a pokračoval u regálů s knihami a se svazky vědeckých časopisů. V současné době, kdy jsou obě formy zdrojů vědeckých informací v elektronické podobě, je jen přirozené, že logická vazba mezi sekundárními a primárními zdroji je realizována stejným způsobem. S vlastním propojením je ale spojena řada aspektů a problémů, technickými otázkami, které jsou již celkem dobře zmapovány¹, počínaje a řadou principiálně nadstavbových služeb a nabídek konče. A pochopitelně nedílnou součástí realizace propojení jsou otázky finančních úhrad a licenčních i právních vazeb. I když je situace v konkrétních případech v současné době na první pohled málo přehledná, přece jen jsou patrné zřetelné vývojové trendy a je možné celkem spolehlivě odhadovat další vývoj. Přednáška se soustředí na demonstraci současného stavu v celé její šíři s řadou alternativních řešení a možností včetně postupného zapojování dalších zdrojů do celého systému. Rovněž budou ilustrovány příklady nejaktuálnějších problémů a kroky vedoucí k jejich řešení. Vývoj tak velmi rychle směřuje k plně funkční digitální vědecké knihovně v pravém slova smyslu tohoto označení.*

Primární a sekundární informační zdroje ve vědecké knihovně:

V naprosté většině vysoce převažující a typický model práce ve vědecké knihovně spočívá v prvotní orientaci na přehledné nebo jinak sumarizující informační zdroje, od kterých je očekávána nejenom získání výchozích a orientačních informací, ale hlavně odkazy na informační zdroje podrobnější až zcela původní resp. originální vědecké zprávy.

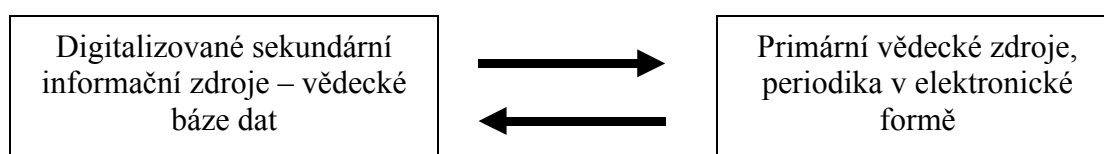
V knihovnické terminologii tedy postup od zdrojů sekundárních k primárním, přičemž k sekundárním zdrojům můžeme přiřadit v závislosti na daném vědním oboru vědecké encyklopedie, ale hlavně sekundární bibliografické zdroje, dříve tzv. referátové časopisy, v dnešní terminologii pak vědecké báze dat. Vědecké encyklopedie v zásadě vždy obsahují odkazy na podrobnější prameny a v případě vědeckýchází dat je to jejich podstata. V praxi je jedno, zda sekundární zdroj, báze dat, obsahuje či neobsahuje faktografická data, při vědecké práci i v takovém případě uživatel zpravidla požaduje doplnění faktografických dat příslušnými odkazy na primární zdroj.

Převedení do klasické knihovny s tištěnými zdroji to znamená, že uživatel, ať již vědec v pravém slova smyslu nebo student či jiný kvalifikovaný zájemce, nejdříve hledá v knihovně regály s encyklopediemi a hlavně se svazky referátových sekundárních bibliografických časopisů, resp. ještě nejdříve s jejich rejstříky, a po nalezení a vybrání (a vypsání či jiné formě poznamenání si) vhodných odkazů na primární zdroje, tedy odborné a vědecké časopisy, se vydá hledat příslušné regály s těmito, zpravidla svázanými ročníky periodik. Tato forma a tento styl práce je pro vědeckou knihovnu vysoce typický a i když je pochopitelně doplňován jinými možnostmi jak využívat fond vědecké knihovny s tištěnými zdroji na regálech, můžeme jej považovat za určitě hlavní a nejdůležitější. Není přitom až tak velký rozdíl, jestli je konkrétní publikace hledána jako bezprostřední výsledek rešerše v sekundárním zdroji nebo je získána jako citace z jiné publikace či obdobného materiálu. Koneckonců naprosto přirozeným postupným hledáním informací ve vědecké knihovně je postupné přecházení z jedné primární publikace do další prostřednictvím odkazů, v případě klasické knihovny s tištěnými zdroji pochopitelně hledáním ročníků a svazků na regálech.

Informační zdroje v digitální podobě

Digitální forma vědeckých informačních zdrojů otevřela naprosto zásadní nové a vysoce efektivní možnosti práce s vědeckými informacemi. Připomeňme, že to byly právě vědecké sekundární zdroje, dnes označované jako báze dat, které byly velmi záhy předmětem zájmu jako mimořádně vhodní kandidáti převodu do elektronické podoby. Předněji řečeno jako produkt, který musí být daleko výhodněji vytvářen prostřednictvím počítačů než ručně, ovšem při zachování intelektuálního stylu práce, tedy „ručním“ indexování primárních dokumentů a případnou excerpcí konkrétních faktografických dat, typicky chemických sloučenin, biologických subjektů, fyzikálních a fyzikálně-chemických dat apod. Je tedy naprosto logické, že tyto zdroje byly k dispozici v elektronické formě jako první a dnes jejich tištěná forma prakticky neexistuje. Vztaheno k předchozí kapitole, tento první zdroj vědeckých informací je dnes k dispozici výhradně jako elektronické báze dat.

Digitalizovaná forma vědeckých článků existuje také už cca 30 let, ovšem její rutinní a dnes už převažující využívání se muselo počkat na pokrok řady souvisejících aspektů, jak na straně určité standardizace formátů, tak i patřičný vývoj síťových technologií umožňující bezproblémový a hlavně spolehlivý přenos článku až na stůl vědeckého pracovníka. Kromě těchto v podstatě technických aspektů, sehrály mimořádně důležitou roli i aspekty organizační nebo spíše marketingové, díky jimž, konkrétně díky tzv. konsorciální formě zpřístupňování velkých souborů titulů primárních časopisů založené na sdružování předplatného a dovolující přístup i titulům, které daná instituce sama nepředplácí, bylo velmi rychle dosaženo téměř nepředstavitelného zpřístupnění rozsáhlých souborů periodik v elektronické formě. Shrňme-li současnou situaci, pak máme proti sobě dvě skupiny informačních zdrojů, z nichž jedna, sekundární zdroje, existuje již jen v elektronické formě a druhá, v té první zpracovaná a tím obsažená, existuje dnes již v tak rozsáhlém objemu, že je možné se soustředit jen na její digitální podobu jako protipól sekundárních zdrojů s tím, že zbývající tištěné součásti je možno chápat jen jako doplněk, i když stále důležitý. Schematicky znázorněno:

Jsou-li obě tyto složky v digitalizované podobě a přístupné prostřednictvím počítačových sítí, není nic přirozenějšího než požadovat, resp. očekávat, že bude samozřejmé i jejich vzájemné síťové propojení, jako logický důsledek faktu, že primární dokument je obsažen v sekundárním zdroji v podobě záznamu (abstraktu) jako odkaz. Přičemž hlavní úloha sekundárního zdroje je právě v tom, odkazovat a umožňovat přístup na plný text, který je teprve tím vlastním zdrojem vědecké informace, která je pak použita ve vlastní vědecké práci. Problematika vzájemného propojení sekundárních a primárních zdrojů je tak logický následný a velmi důležitý krok v dalším vývoji přechodu od tištěných k elektronickým informacím.

Detailnější problematika vzájemného propojení sekundárních a primárních zdrojů

Takto formulovaný problém může být realizován na více úrovních. Ta nejjednodušší spočívá ve více méně „ručním“ propojení, kdy odkaz nalezený v sekundárním zdroji v jeho více či méně klasické podobě zcela obdobně, jako existuje v tištěné verzi, je použit jako dotaz do souboru primárních dokumentů přístupných rovněž prostřednictvím sítě. Realizace takového dotazu může být různá, od v pravém slova smyslu „ručním“ proklikávání se na požadovaný článek (mimochodem dnes zcela běžná praxe v případě, že máme před sebou konkrétní citaci článku, který hledáme), nebo za pomoci různých vyhledávacích funkcí, které daná webová aplikace vydavatele primárních periodik obsahuje. Opět stojí za připomenutí, že v tomto případě je *de facto* realizována dávno běžná praxe, kdy hledání konkrétního článku v tištěném svazku daného periodika prostřednictvím např. autorských rejstříků je jen pokračování klasické rešerše někdy stejnou, jindy jinou formou. V každém případě toto není vzájemné propojení v pravém slova smyslu.

Samozřejmě, že v současné době budeme mít na mysli vzájemné propojení realizované elektronickou cestou jako volbu na straně uživatele sekundární báze dat, nejčastěji realizované jako kliknutí na nabídku plných textů nebo jako aktivovaný odkaz. Realizace takového propojení sestává pochopitelně z celé řady kroků a dílčích problémů, které je nutné řešit, ale v nejobecnějším smyslu, který ale především zajímá koncového uživatele, můžeme tuto otázku rozložit na dvě složky:

- Ryze technické problémy protokolů a datových formátů zasílaných po síti
- Organizační otázky závislé na dohodách mezi producenty sekundárních a primárních zdrojů

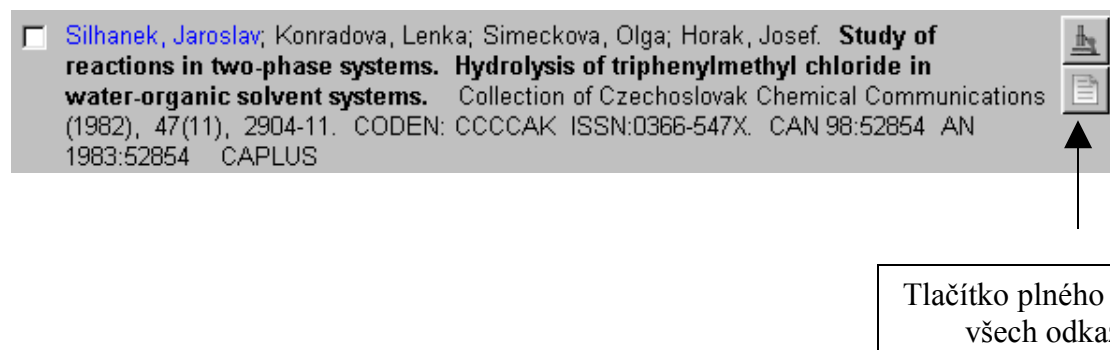
První okruh otázek představuje velmi širokou problematiku v současné době ale ve velmi pokročilém stádiu řešení a nabízející celou paletu alternativních přístupů i produktů. Budiž řečeno, že koncového uživatele tato problematika příliš nezajímá, podstatné je pro něj skutečnost, že především má vůbec možnost o plný text dokumentu nalezený v sekundární bázi požádat, např. kliknutím na takovou nabídku, a pokud ano, pak se jen zajímá, proč se mu požadovaný plný text otevře nebo neotevře. A odpověď na tuto otázku se v současnosti skrývá zpravidla ve druhém okruhu problémů, tj. v organizačních otázkách včetně pochopitelně zda je či není nějak vyřešena otázka finanční úhrady přístupu.

V další části této stati se budeme především zajímat druhým okruhem problematiky, otázky technického charakteru, protokoly a datové formáty byly v nedávné době velmi podrobně zpracovány Bartoškem¹.

Možnost odeslání požadavku na propojení s plným textem

To je samozřejmě první otázka, která v současné době zdaleka není samozřejmá, i když se situace velmi rychle mění. Zcela konkrétně to znamená, že u daného odkazu v sekundárním zdroji musí být možnost, např. tlačítko či ikona, která nabízí odeslání daného odkazu. Teprve následně přichází ke slovu vlastní formát, kterým je daná citace odeslána, ať již v pevné, uživatelem neovlivnitelné formě, nebo po volbě alternativní nabídky.

Je možno konstatovat, že všeobecné nabízení možnosti odeslat nalezený odkaz jako požadavek na propojení s odkazovaným primárním dokumentem není zatím příliš rozšířen, dá se spíše říci, že je výjimkou. Řada producentů sekundárních zdrojů zatím ještě dává přednost postupnému dojednávání propojení s jednotlivými vydavateli periodik a nabídku na propojení, tedy ať již jako aktivní odkaz nebo jako tlačítko či ikonu umístěnou v blízkosti nalezeného odkazu nalezneme jen v menším počtu případů. Jedním z prvních producentů sekundárních zdrojů, který už před několika lety přistoupil k tomu, že tlačítko pro propojení na plný text nalezneme u všech odkazů bez výjimky, je Chemical Abstracts Service ve svém programu SciFinder[®] (Obr. 1).

Obr. 1 Ilustrace univerzální nabídky na přístup k plnému textu

Z dalších bází nabízí univerzální možnost zkusit odeslat požadavek na plný text obdobné chemické báze dat Beilstein a Gmelin, dále Scopus a některé menší sekundární báze dat. Nemožnost zkusit propojení na plný text u všech nalezených odkazů je asi nejvíce pocíťována v případě Web of Science, bude zajímavé, zda ohlašovaná nová verze prohlížeče tuto možnost přinese.

Samozřejmě budiž zdůrazněna triviální skutečnost, že existence nabídky propojení na plný text ještě neznamená, že tento plný text bude také získán. Klíčová otázka totiž je, kam realizace odeslání odkazu směřuje, neboli jaký je další osud zaslaných metadat ať již v jakémkoliv formátu. To je také pravděpodobně hlavní důvod, proč nabídka na odeslání požadavku na plný text není zatím standardní součástí všech sekundárních bází dat, řada producentů zatím v této otázce vyjednává s producenty primárních zdrojů.

Asi nejčastější je v současné době situace, kdy možnost odeslat požadavek na přístup k plnému textu nalezneme jen u některých ze souboru nalezených odkazů. Je to situace např. u Web of Science, Analytical Abstracts a řady jiných bází dat. Důvodů může být více, včetně technických, ale nejčastěji se jedná o ilustraci výše zmíněného jednání mezi producenty sekundárních a primárních zdrojů. Tak např. snadno odhadneme, že možnost otevřít plný text u některých z nalezených odkazů ze seznamu odkazů článku nalezených v Science Direct souvisí s tím, že se jedná o tituly z produkce nakladatelství Elsevier, tedy stejného vydavatele, který vytváří sekundární bázi dat. Někde je situace zcela zřetelná, nabídka na otevření plného textu rovnou indikuje, se kterým vydavatelem primárních titulů má producent sekundárních bází dat již uzavřenou smlouvu, v konkrétním případě (viz Obr. 2) zájemce vidí, že kladnou odezvu může očekávat jen v případě uvedených vydavatelů (Royal Society of Chemistry) nebo agregátorů (EBSCO, Swets). Vydavatel je zpravidla součástí odkazu, možnost využít agregátorů předpokládá povědomí o tom, se kterým má instituce uživatele smlouvu.

Dialog eLink: Electronic Journal Service

2/9/10
10386260
Title: Electrophoretic deposition of donor-acceptor nanostructures on electrodes for molecular photovoltaics
Author Imahori, H.

Obr. 2 Ukázka nabídky různých zdrojů plných textů

Distribuční organizace a servery

Logickým místem, kam by požadavek na plný text dokumentu měl být směřován, je nějaký adresář, který na základě složky daného odkazu (citace) formátovaného do podoby metadat, rozpozná vydavatele primárního zdroje a odešle požadavek na jeho server. V zásadě stejný krok, kterým uživatel v klasické knihovně hledá, zda a na kterém regále je umístěn daný časopis. V současné době existují dva takové systémy, které jsou rozsáhle využívány.

Především je to systém provozovaný organizací vydavatelů, který využívá pro identifikaci dokumentu tzv. DOI, neboli Digital Object Identifier², v jehož normativně dohodnutém formátu je obsažen numerický identifikační kód organizace (vydavatele), člena této asociace, podle kterého je jednoznačně rozpoznán vydavatel konkrétního dokumentu. Je-li identifikátor DOI odeslán ze sekundární báze na server tohoto systému označovaný jako CrossRef, jsou

metadata daného dokumentu přesměrována na server příslušného vydavatele a na základě dalších složek metadat je identifikován a nakonec otevřen příslušný dokument.

Druhý v praxi široce uplatňovaný systém je ChemPort³ který provozuje Chemical Abstracts Service (CAS). Jeho funkce je zcela obdobná a slouží především pro prolinkování odkazů z bázi dat CAS, ovšem současně je to velmi silný nástroj pro řešení řady problémů vzájemného propojování odkazů. V současné době oba výše zmíněné systémy spolupracují a koncový uživatel zpravidla nepozná, jakou cestou prošel jeho požadavek na otevření plného textu článku. Je to právě existence systému a serveru ChemPort, co umožňuje výše uvedenou možnost všeobecné nabídky na požadavek plných textů v bázích dat CA, protože každý požadavek je směřován právě na tento server a závisí na jeho možnostech a nastavení, jaký bude další osud požadavku.

Opět je logickým požadavkem, aby vydavatel akceptoval (byl členem) jeden nebo druhý systém a na druhé straně producent sekundární báze dat jeden nebo druhý systém využíval. Budiž zdůrazněno, že došlo ke vzájemné spolupráci obou systémů a požadavky jsou předávány podle konkrétní situace.

Přímé dohody mezi producenty sekundárních a primárních zdrojů

Zatím jsme zcela opomíjeli zásadní otázku propojení a tudíž přístupu k plným textům dokumentů, kterou je pochopitelně finanční úhrada za něco, co je jinak dostupné jen na základě předplatného, i když jsme ji v předchozích ukázkách prakticky předpokládali. Předplatné je ovšem dohoda mezi vydavatelem časopisu a předplatitelem, v případě elektronických forem pak případně i velmi podstatně rozšířená na základě vytváření konsorcií. To, že vydavatelé v poslední době nabízejí různé „packages“ neboli balíčky obsahující za určitou cenu celý soubor titulů nekonkretizovaný jako součet předplatných jednotlivých titulů na této relaci nic moc nemění.

Elektronická forma primárních zdrojů, tedy vědeckých časopisů, zásadně mění i praktickou stránku vztahu vydavatelů a předplatitelů týkající se vzájemného povědomí o existující vazbě. Ta totiž v případě tištěných zdrojů nebyla nijak viditelná a často vydavatelů nevěděli, která univerzita jejich časopisy předplácí, tedy od kterých univerzit mají největší příjem. Bylo pro ně praktické, ponechat tuto starost zprostředkujícím agenturám, které vedli evidenci o předplatných a realizovaných platbách a vyřizovaly agendu chybějících čísel i jiných reklamací. V případě elektronických verzí periodik musí jejich zpřístupnění zajistit sám vydavatel na svém serveru (nebo tuto povinnost předat instituci vybavenou pro takovou činnost), a to na základě přesných informací o realizovaných platbách za předplatné. Základem zpřístupnění příslušných časových období vědeckých periodik jsou především konkrétní smlouvy deklarující práva a povinnosti obou stran a na jejich základě a ověřených platbách předplatného pak vydavatel nastaví přístupová práva pro toho kterého předplatitele. A správnost nastavení a tedy rozsah přístupu si pak musí ověřit plátce předplatného podle toho, za co zaplatil.

Do této logické vazby mezi vydavatelem a předplatitelem v případě elektronických verzí periodik vstupuje producent sekundárních zdrojů a nabízí možnost zpřístupnění, které musí výše uvedené vazby respektovat. Tento nový faktor sice představuje velmi zajímavý a silný marketingový potenciál, ale celou řadu dalších problémů a hlavně je to zcela nový aspekt. Není proto překvapující, že jak producenti sekundárních zdrojů, tak i vydavatelé primárních

zdrojů postupují spíše opatrně a před plošných řešení dávají přednost konkrétním individuálním vyjednávání a postupným zpřístupňováním a jeho rozšiřováním krok za krokem. Velmi pravděpodobně k tomu přispívají i technické problémy, které se přes nesporný pokrok a řadu známých řešení a návrhů standardů nutně vyskytují.

Praktickým výsledkem tohoto komplexu problémů je pak opět řada konkrétních řešení, se kterými se koncový uživatel sekundárníchází dnes setkává. Především je možné ilustrovat názorný příklad, kde je spolupráce přímo deklarována (Obr. 3):

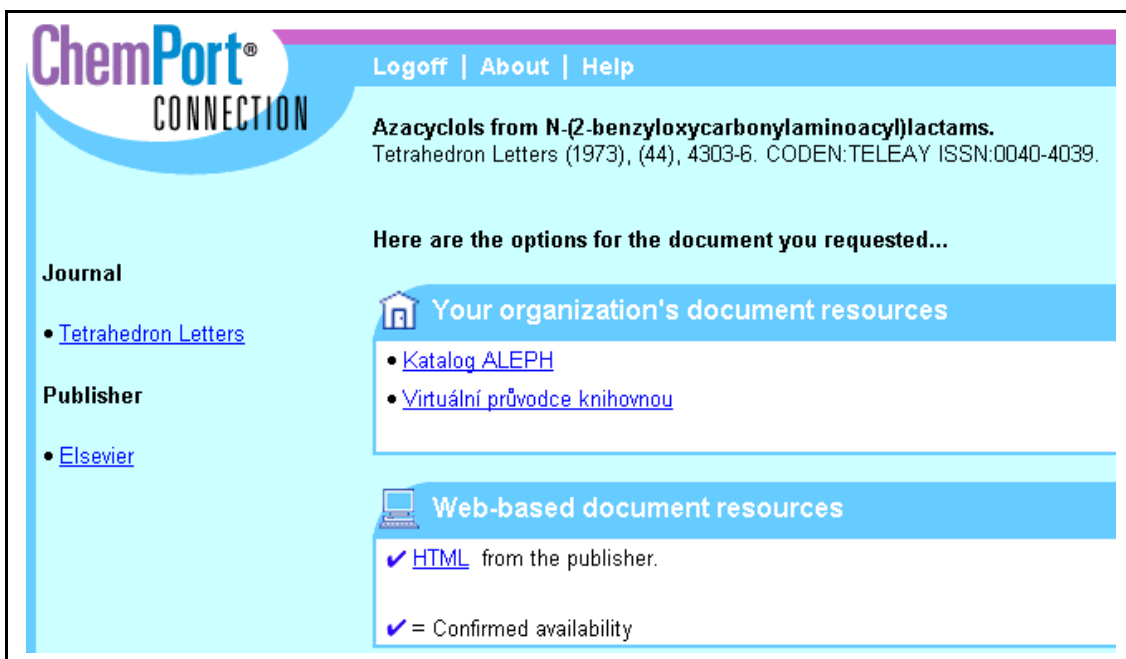
Obr. 3 Ilustrace spolupráce vydavatelů primárních a sekundárních zdrojů

V daném případě došlo k dohodě mezi nakladatelstvím Wiley InterScience a CAS a příslušný link je směřován na ChemPort, neboli pro otevření plných textů je využita jak dohoda o směřování odkazů, v tomto případě z encyklopedie, tak i systém ChemPort.

Informace o přístupnosti plných textů v sekundární bází

Uživatel pracující se sekundární bází dat by celkem pochopitelně rád věděl předem, zda se plný text skutečně otevře nebo ne. Jinak jen s napětím čeká, zda se očekávanou informaci dozví nebo bude zklamán. Někdy to řeší zkušenost, jindy mu poskytne informaci knihovník, spolehlivá informace by měla být poskytována specializovanými programy (viz dále). V zásadě ale nic nebrání tomu, aby informace o dostupnosti konkrétního plného textu pro konkrétního uživatele (tedy uživatele na konkrétní instituci, např. univerzitě) byla poskytována současně s nabídkou na požadavek na plný text odeslat nebo bezprostředně po jeho realizaci. Informace o dostupnosti jsou totiž vždy někde dostupné a záleží jen na dalších dohodách, zda jsou nebo nejsou využity.

Celkem jednoduchá alternativa spočívá v tom, že producent sekundární bází dostane informace o dostupnosti titulů primárních zdrojů a zabuduje je do cesty k plnému zdroji. Tuto cestu zvolil producent bází dat Chemical Abstracts a jím provozovaný distribuční portál ChemPort může na základě zaslaných informací o rozsahu dostupnosti primárních zdrojů informovat konečného uživatele. Údaje o dostupnosti mohou mít velmi jednoduchou formu seznamu ISSN čísel spolu s informací o rozsahu let, který ale v současné době musí zaslat na ChemPort administrátor dané instituce, např. univerzity. Zařazení do cesty k plnému textu je pak automatické. Konečný uživatel dostane s možností požádat o plný text současně informaci o tom, že se mu plný text skutečně otevře (viz Obr. 4. informace „*Confirmed availability*”). Tato cesta je velmi efektivní a je škoda, že je zatím málo implementována ostatními producenty.

Obr. 4 Ilustrace systému ChemPort informující o zajištěné dostupnosti plného textu

Směrování na lokální distribuční centrum

Celkem jednoduchou možností, která sice principiálně nemůže pokrýt celé spektrum požadavků, je ale z mnoha důvodů velmi atraktivní a zajímavá, je možnost zaslání jakéhokoliv dalšího požadavku, tedy i požadavku na plný text, na katalog nebo jakýkoliv místně provozovaný server instituce. Tedy např. ve výše zmíněném nastavení univerzálního odesílání požadavků na plné texty v bázi dat Chemical Abstracts programem SciFinder je možné nastavit jako jednu z možností odeslání na místní katalog Aleph⁴ (viz Obr. 4, část „Your organization's documents resources”).

Samozřejmě nelze touto cestou požadovat otevření plných textů článků, protože knihovní katalog není zpravidla koncipován jako článkový katalog, ale lze se ke konečnému cíli dostat v případě, pokud místní katalog Aleph (nebo pochopitelně jakýkoliv jiný) obsahuje zpracované záznamy jednotlivých titulů periodik obsahující URL na stránky jejich elektronických verzí. Požadovaný článek je ovšem nutné dohledat „ručně“.

Velmi zajímavá je ale tato alternativa v případě současného rozvoje e-books, pokud jsou tyto, ale i klasické tištěné knihy zpracovávány danou bází dat. Právě v případě Chemical Abstracts je to velmi atraktivní možnost, protože CAS zpracovává vycházející knihy oboru již prakticky od samého počátku, konkrétně od r. 1908

Nabídka na propojení na místní knihovní katalog (konkrétně Aleph) se objevila v bázi Scopus těsně před ukončením přístupu pro většinu českých vysokých škol a dalších institucí, a to zcela automaticky bez nutnosti konkrétního požadavku. Zdá se tedy, že si tuto alternativu producenti sekundárníchází uvědomují a bude to v budoucnosti standardní součástí klientských programů.

Komerční programy orientované na řešení vzájemného propojování odkazů a plných textů

Výše uváděná řešení a situace ilustrují šíři problematiky a celkem logicky vedou k tomu, aby byla nabízena hotová, zpravidla komerční řešení schopná pokrýt co nejširší spektrum v úvahu přicházejících alternativ. Takových řešení může být celá řada, ale v současné době je pravděpodobně nejrozšířenější verze vycházející z koncepce tzv. OpenURL formátu, jehož typickým představitelem je produkt SFX společnosti ExLibris. Na technické i organizační podrobnosti opět odkazujeme na prakticky vyčerpávající zpracování Bartoška¹, zde se zastavíme jen u několika aspektů.

Možnost univerzálního nástroje dovolujícího nastavit nejrůznější linkovací situace včetně příslušných přístupových práv, je pochopitelně velmi lákavá a nepochybně užitečná. Je ale nutné si uvědomit, že i v tomto případě platí v největší míře to, co bylo vícekrát zdůrazňováno, tj. nutnost vzájemných dohod mezi vydavateli primárních zdrojů a sekundárních bází dat. Producent sekundárních bází musí nabídnout uživateli požadovat plný text a odeslat metadata v OpenURL formátu a vydavatel primárních zdrojů musí takový formát akceptovat a otevření realizovat. Praxe ukazuje, že to zatím není všeobecně akceptovaná norma, např. ani tak rozšířený systém jako je Web of Science poskytuje metadata v OpenURL formátu jen po předchozí dohodě. Výhodné je využití komerčních systémů v tom případě, pokud současně akceptujeme další nabídky, především celé balíky primárních zdrojů, které jsou pak programem SFX rovněž nastaveny jako celé soubory bez nutnosti individuální kontroly nebo individuálního nastavování. Jiným problémem je konkurenční boj, kromě SFX je nabízena řada obdobných tzv. „Link Resolvers“, např. LinkSolve™ společnosti Ovid Technologies, nebo systém Endeavor, který provozoval Elsevier, ale zcela nedávno jej prodal společnosti Francisco Partners, která je současně vlastníkem ExLibris. Lze tedy očekávat zajímavý další vývoj v této oblasti.

Některé další problémy vzájemného linkování sekundárních a primárních zdrojů

Kromě technických otázek problematiky vzájemného linkování sekundárních a primárních zdrojů a vzájemných dohod a smluv mezi partnery v této oblasti, je nutné upozornit na ještě další aspekt, který zatím není příliš zdůrazňován. Pokud totiž máme na mysli jen současnou nebo maximálně „počítačovou“ éru vědeckých zdrojů, tj. období např. od r. 1995, nečiní zpravidla žádné potíže otázky citování dokumentů. Buď se jedná o stabilizované zkratky nebo dnes už většinou plné názvy, jejichž kontinuitu při změnách názvů (mimořadně stále dosti častou) se daří udržet. Jiná situace ale nastává, pokud budeme mít zájem o otevírání plných textů digitalizovaných dokumentů souborů tzv. „backfiles“ nebo „archives“, tedy souborů plných textů od prvních svazků toho či onoho vědeckého časopisu. To je dnes situace zcela běžná a prakticky již všechna velká vydavatelství vědeckých periodik mají svou produkci tímto způsobem digitalizovanou. V těchto případech je pak nutné vzít na vědomí, že citační praxe se v sekundárních zdrojích často lišila nebo se měnila sice v souladu se změnami názvů primárních časopisů, ale se zpožděním a často, protože to nebylo považováno za mimořádně důležité, zohledňovala místní zvyklosti, ať již dané tradicí nebo jazykovými normami. Tyto

citace, resp. zkratky periodik, jsou použity v sekundární bázi dat a nemohou být jednoduše změněny. Jako ilustraci uvádíme vývoj zkratk v referátovém časopise Chemical Abstracts, dnes stejnojmenné bázi dat, pro jeden z důležitých časopisů spolu s počtem odkazů, které jsou dané zkratce a tedy abstraktu přiřazeny.

Název	Počet odkazů v CA	Rozsah let
Z. Anal. Chem.	2910	1862-1944
Fresenius' Z. Anal. Chem.	7367	1966-1989
Fresenius. J. Anal. Chem.	805	1990-1992
Fresenius' J.Anal.Chem.	4698	1992-2001
Fresenius' journal of analytical chemistry	901	2000-2001

Je zřejmé, že jak při vyhledávání, kde je možné uplatnit logiku a případnou zkušenost uživatele, tak hlavně při automatickém linkování je nutné tyto změny zohlednit a chceme-li vytvořit skutečně funkční systém, uvedené alternativy do vyhledávacích algoritmů zabudovat. Podobných případů je možné uvést celou řadu a současný stav je přibližně takový, že na jedné straně to představuje skutečný problém, ale na druhé straně už se setkáváme s tím, že vydavatel byl schopen zajistit bezproblémový přístup k ještě větším časovým změnám názvů, než jsou uvedeny ve výše uvedené tabulce (máme na mysli případ chemických časopisů vydavatelství Royal Society of Chemistry).

Závěr

Popisované situace ilustrují v současné době na první pohled ne příliš čitelnou problematiku a je pravdou, že uživatel, který se poprvé seznámí s tou či onou bází dat a chce se dostat k plným textům vyhledaných dokumentů, je buď nadšen jak to perfektně funguje, nebo naopak znechucen, že se mu to nepodaří. Je nepochybné, že klíčovou otázkou na straně institucionálního uživatele, např. studenta nebo učitele univerzity nebo jiné vědecké instituce, je především rozsah předplatného a příslušné smlouvy s tím či oním vydavatelem nebo agregátorem. Ale jak konsorciální řešení předplatného a rozsahu zpřístupnění, tak i stále se rozšiřující snahy po co největší otevřenosti přístupů včetně tzv. Open Access a včetně marketingových snah vydavatelů lákat uživatele nabídkami přístupů, podstatně rozšiřují okruh přístupných titulů jen na základě předplatného. Stačí si uvědomit, že konsorciální praxe dovoluje institucím předplácet jen několik titulů a mít otevřený přístup k několika stům dalších.

Kromě jednoznačně identifikovaných přístupných dokumentů je možné získat otevřený přístup k řadě dalších jen proto, že si je uživatel vědom výše uvedených souvislostí, vazeb a možností. Stačí jen tušit, že nabídka „CrossRef“ umožňuje úspěšně otevřít dokument jen proto, že daná sekundární báze má smlouvu s touto organizací a moje univerzita je součástí konsorcia, které má přístup k celému souboru titulů vydavatelství, které je zpřístupňuje přes DOI identifikaci. Jedná se o novou praktickou zkušenost uživatelů vědeckých informací, která bude samozřejmě stále vyvíjena směrem k jednodušším aplikacím, na druhé straně vědeckí

pracovníci si poměrně rychle zvykají na současné možnosti podobně, jako si zvykali na orientaci v klasické knihovně.

Zkušenějšímu uživateli vědeckých informací připomněla hlavně předchozí kapitola důvěrně známou problematiku klasických knihoven a tedy zase nic tak moc nového. Samozřejmě, že rozdíl mezi řešením citací převzatých z různých zdrojů včetně referátových časopisů a vyhledáváním příslušných odkazů na regálech klasických knihoven je enormní a efektivita současné práce je v pravém slova smyslu neskutečná. Současně je ale užitečné si uvědomit, že pokud se týká principiálního stylu práce, nic moc se nezměnilo, jen místo obcházení regálů knihoven nebo posílání požadavku, dnes klikáme na ten či onen odkaz. A podobně jako v klasické knihovně na některém regále jsme našli to, co jsme hledali, zatím co na druhém ten titul chyběl nebo chyběl ročník, i dnes v elektronické verzi nedostaneme jako plný text vše, co jsme v sekundárním zdroji našli, ale v každém případě toho najdeme v plně originální podobě plného textu nesrovnatelně více. Současná digitální vědecká knihovna je tak mnohonásobně bohatším zdrojem, než klasická tištěná knihovna vůbec kdy mohla být.

Literatura:

1. Bartošek M.: *Digitální knihovny – teorie a praxe*, Národní knihovna, 15, 233 – 254, 2004.
2. The DOI[®] System: <http://www.doi.org>
3. ChemPort[®]: <http://www.chemport.org>
4. Nastavení katalogu Aleph jako lokálního zdroje plných textů bylo realizováno firmou Multidata Praha s.r.o., za což touto cestou děkujeme.

Interlinking between secondary and primary information resources – scientific digital library in true sense.

Standard working habit in classical scientific library started at card catalogs or at shelves with encyclopaedia or other reference works and at shelves with secondary reference periodicals and lead users to shelves with bounded volumes of journals. At present, being both secondary and primary sources in electronic forms, it is natural that logical interlinking is realized by means of computer network. But there is a lot of aspects interconnected with realization of such linking, starting from purely technical questions which are at this moment relatively good understood and reviewed, up to some additional services and options adding comfort to users. And understandably, integral parts of such linking are questions about access and license financing and legal agreements. Regardless of not very clear picture of linking in real situations distinct trends in future developments could be clearly seen. Lecture will be based on demonstration of present situation in wide spectrum of resources including possibility to add other sources to the system. The most actual problems of linking will be illustrated and possible solutions will be discussed as well. It is now very clear that trend is heading to fully digitised scientific library in the true sense of this word.